

George G. Potra

*Pedepsiți pentru că i-au rămas aproape**

În seara zilei de 29 august 1936, contrar uzanțelor, printr-o telegramă expediată la Cap Martin, Gheorghe Tătărescu îl anunța *post factum* pe Nicolae Titulescu că fusese înlăturat din funcția de ministru al Afacerilor Străine. Comunicarea primului-ministru era făcută într-un limbaj ales, abandonarea ministrului Afacerilor Străine fiind prezentată ca un comandament al momentului, drept un act imperios cerut de interesele naționale.¹

Reacțiile imediate și cele de mai târziu ale lui Nicolae Titulescu pun în lumină, în egală măsură, părerea de rău că fusese lipsit de posibilitatea de a promova în continuare acțiunea de politică externă desfășurată până atunci, ca și amărăciunea pentru maniera folosită, de o ineleganță fără precedent, de neexplicat, mai ales în condițiile date de existența unor relații de colaborare îndelungată în cadrul aceleiași formațiuni guvernamentale și de prestigiu național și internațional al omului politic român. La câteva săptămâni după înlăturare, întâlnindu-l pe dr. Nicolae Lupu, Nicolae Titulescu îi spunea: „M-au alungat ca pe un servitor netrebnic, Lupule“.² Gestul inelegant îl marcase profund, cum rezultă și dintr-o scrisoare din 12 mai 1939 către sora sa Cornelia (Nely) Nenișor: „În august se vor împlini trei ani de când am fost izgonit din minister, după ce cu o lună înainte mi s-a refuzat demisia, într-o formă fără precedent, nici chiar în țara noastră, necum în străinătate. Nici azi nu știu de ce s-a procedat așa cu mine“.³

În epocă, dar și după aceea, actul – având drept principali coautori pe Carol al II-lea și Gh. Tătărescu – a fost apreciat drept o „mazilire perfidă“. Cercurile politice și mediile de presă au intuit perfect sensul „remanierii“ guvernamentale de la București. Pregătită și urmărită metodic, înlăturarea ministrului român – ca rezultat al presiunilor externe și al intrigilor interne – era un fapt împlinit.

Cauzele, consecințele și ecourile înlăturării lui Nicolae Titulescu au făcut, de-a lungul anilor, obiectul a numeroase cercetări, în România și în alte țări, acestea materializându-se în articole, studii și părți de lucrări

* Comunicare prezentată în cadrul Simpozionului „Ministerul Afacerilor Externe în dezvoltarea diplomației autentice, înainte și după al Doilea Război Mondial“, București, 25 noiembrie 1997; publicată în „Magazin Istoric“, an XXXII, serie nouă, nr. 6 (375), iunie 1998, pp. 50–53 și nr. 7 (376), iulie 1998, pp. 54–56; în Adrian Năstase, George G. Potra, *Titulescu – Ziditor de mari idealuri*, Fundația Europeană Titulescu, București, 2007, pp. 183–202.

consacrate vieții și activității marelui om de stat, politicii externe românești sau relațiilor internaționale interbelice.

Împotriva lui Nicolae Titulescu au acționat cu toată energia Germania hitleristă și Italia mussoliniană – care au beneficiat de un larg concurs din partea cercurilor și a regimurilor de dreapta din Ungaria și Bulgaria, dar mai ales a acelor din Polonia și Iugoslavia.

Forțele și personalitățile din România care au acționat împotriva lui Nicolae Titulescu au fost la rândul lor foarte numeroase.⁴ Dacă Regele Carol al II-lea a fost, indiscutabil, principalul adversar, nu este mai puțin adevărat că împotriva ministrului de Externe român au acționat oameni politici ca Gheorghe Tătărescu (prim-ministru), Ion Inculeț (viceprim-ministru), Victor Antonescu, Richard Franasovici și Valer Pop (miniștri) – deci membri ai Cabinetului –, șefi sau nu de partid, diplomați ș.a., precum Octavian Goga, A.C. Cuza, Al. Vaida-Voevod, Gh.I. Brătianu, N. Iorga, Grigore Filipescu, Corneliu Zelea Codreanu, Constantin Argetoianu, Mihail Manoilescu, Mihail Sturdza, Constantin Cesianu, Viorel V. Tilea, Anton Bibescu, Radu Lecca, Ștefan Tătărescu.

Incredibil în primul moment, vestea înlăturării lui Nicolae Titulescu din guvernul român a uluit. Pentru un timp îndelungat, Bucureștii au devenit punctul central al atenției cercurilor politice și al opiniei publice de pe numeroase meridiane. „Chestiunea Titulescu“ a dominat săptămâni întregi – sub raportul implicațiilor, semnificațiilor și consecințelor – preocupările cancelariilor diplomatice și comentariile presei și posturilor de radio de pe un mare spațiu geografic.

Demiterea lui Nicolae Titulescu a provocat o reacție cvasigenerală de protest – fără precedent – în rândurile corpului diplomatic românesc.

O mare parte a reprezentanților diplomați ai României peste hotare au exprimat, direct sau indirect, intenția lor de a demisiona. Gestul, de o spontaneitate plină de semnificații, dovedea că Nicolae Titulescu nu fusese un trecător, ca atâția alții, prin tumultuoasa viață politică românească dintre cele două războaie mondiale, ci creatorul și promotorul de mare prestigiu și fermitate al unei politici lucide, de pace și colaborare, cu ample rezonanțe pe plan național și pe plan internațional. Făcând dovada unei generozități rareori întâlnite în politică, ce se dovedea capabilă să înfrângă toate izbucnirile de ordin subiectiv, Nicolae Titulescu a respins toate aceste avansuri, cerând expres tuturor reprezentanților diplomați români ce i se adresaseră în sensul de mai sus, să-și continue activitatea în interesul general al țării.⁵

În discuții purtate în urmă cu peste 40 de ani – de când datează primele mele preocupări în privința lui Nicolae Titulescu – am abordat cu

diplomații și ziariștii ce au activat în perioada interbelică, în viață încă în anii '60, și acest aspect al intenției mai multor diplomați români de a demisiona ca urmare a demiterii titularului de la Palatul Sturdza.

Părerile exprimate de interlocutorii mei m-au făcut să rețin că atitudinea corpului diplomatic românesc (desigur nu în totalitate) era determinată atât de rațiuni obiective, cât și de rațiuni subiective.

Existau suficiente motive să se manifeste temerea că îndepărtarea lui Nicolae Titulescu va conduce la o abandonare (poate doar parțială) a orientărilor de până atunci (tradiționale) ale politicii externe românești, o îndepărtare de tezele securității colective și o diluare a substanței structurilor de securitate regională la care eram parte (implicit a prezenței și angajamentului României în aceste organisme), o predispoziție față de promisiunile, atracțiile și presiunile noilor centri de putere, recte statele totalitare, o înclinație spre compromis.

Șocul dat de înlăturarea în sine a lui Nicolae Titulescu – personalitate cu un prestigiu internațional fără egal în cadrul lumii politice românești⁶ – era accentuat în rândul corpului diplomatic românesc de înlocuirea marelui „Tit” printr-o personalitate modestă ca prestație în posturile diplomatice ocupate în Franța, Portugalia și Spania și în cele ministeriale la Justiție și la Finanțe de un om de partid, de Victor Antonescu⁷ care – vrând dar neîndrăznind să schimbe, afirmând și reafirmând principii, dar făcând gafe după gafe și compromisuri după compromisuri, încercând să împace pe toată lumea, dar nereușind, în ultimă instanță, să mulțumească pe nimeni – avea, desigur fără voie, să conducă la micșorarea prestigiului politicii externe românești.⁸ O asemenea perspectivă – devenită realitate – convenea de minune lui Carol al II-lea (și în subsidiar și lui Gheorghe Tătărescu), care urmărea de ani și dorea din toată inima să devină propriul său cancelar.

Atitudinea diplomaților români – a celor care și-au manifestat intenția de a demisiona – se explică și prin convingerea destul de răspândită că Nicolae Titulescu avea să revină pe scena politică românească. Așa a sperat (crezut) Nicolae Titulescu însuși, așa au susținut (crezut) colaboratorii săi apropiați, așa au scontat (crezut) nu puține cercuri politico-diplomatice, ziare, reviste și posturi de radio străine.⁹ Prea puțini aveau să intuiască că mișcarea era ireversibilă. Va trece câțva timp – și în acest interval ecourile și reacțiile aveau să se estompeze – până când se va observa că, în ciuda afirmațiilor oficiale precedente privind o reală dorință de colaborare cu Nicolae Titulescu,¹⁰ cercurile guvernante de la București nu au avut nicio intenție reală – absolut nicio intenție – de a mai apela la serviciile fostului ministru de Externe.¹¹ Mai mult decât atât, adversarii săi, din țară și

străinătate, au făcut tot posibilul pentru a împiedica revenirea sa atât pe scena politică internațională, cât și pe scena politică internă.

Presa română și presa străină au comentat în mod viu atitudinea diplomaților români, atrăgând deopotrivă atenția (și afirmația este valabilă chiar pentru acele organe de presă care au negat o astfel de poziție din partea diplomaților români) asupra intenției guvernului de a realiza o revizuire a componenței personalului diplomatic românesc și, în acest context, de a proceda la înlocuirea șefilor unor oficii diplomatice de peste hotare, cunoscuți pentru atașamentul față de fostul titular al Ministerului Afacerilor Străine.¹²

Intențiile guvernului erau cunoscute, de altfel, în capitala României. Armand Călinescu, un om politic foarte bine informat, nota: „La Externe se va face o mare mișcare în diplomatie”.¹³

În ciuda evidenței, diverși împuterniciți ai guvernului au dezmințit atât existența atitudinilor mai sus evocate, cât și intențiile privind epurarea corpului diplomatic românesc. Reprezentanțelor diplomatice românești peste hotare li s-a cerut să facă același lucru.¹⁴

Categoricul imperativ exprimat de Nicolae Titulescu a făcut, așadar, ca „noul” guvern să beneficieze un timp de serviciile majorității vechilor diplomați.

Demiterea lui Nicolae Titulescu a coincis cu plecarea a două personaje cheie din Ministerul Afacerilor Străine: Savel Rădulescu și Mihail Arion¹⁵. Primul nu a mai fost inclus în noua echipă guvernamentală, responsabilitățile de subsecretar de stat la Ministerul Afacerilor Străine fiind încredințate¹⁶ lui Victor Bădulescu¹⁷. Cel de-al doilea și-a dat demisia,¹⁸ în circumstanțe nesigure, din postul de secretar general al Ministerului Afacerilor Străine, aceasta fiind acceptată din punct de vedere formal la 29 august 1936.

Când eventualitatea unei demisii în bloc din partea membrilor marcanți ai corpului diplomatic românesc a fost estompată, iar apoi depășită și când ecourile demiterii începuseră să se mai atenueze, Victor Antonescu a procedat, dacă nu la inițiativa lui Gheorghe Tătărescu – cum suntem tentați să credem –, cel puțin cu asentimentul acestuia, la rechemarea unora dintre șefii misiunilor diplomatice românești, procedând, în același timp, la numeroase mutări dintr-un post în altul.¹⁹ Au făcut, în primul rând, obiectul acestei revizuirii cei care erau suspectați, înaintea celorlalți, pentru sentimentele lor de particulară devoțiune față de fostul ministru al Afacerilor Străine, ca și cei care, printr-o imprudență, lăsau să se înțeleagă că au o atitudine cât de cât obiectivă față de acesta.²⁰

„Epurarea“ la care ne referim a fost un proces care a parcurs diverse etape. Colaboratorii apropiați ai lui Nicolae Titulescu au fost dați deoparte pas cu pas.

Mă voi opri doar asupra câtorva cazuri, relevante pentru explicații facile, publice sau particulare, date înlăturării unor „veterani“ sau amendării unor „începători“.

Printre cei care au căzut victimă epurării corpului diplomatic românesc s-a aflat și Theodor Emandi, trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al României la Praga.

Fusese numit în acest post la 1 februarie 1928, la propunerea lui Nicolae Titulescu, și avea să-l ocupe până la 15 decembrie 1936.²¹ Este ușor de constatat că a fost un mandat mai lung decât cele obișnuite, de regulă de patru ani, că titular la Externe, Nicolae Titulescu i l-a prelungit în 1932 și că șeful oficiului diplomatic românesc din capitala Cehoslovaciei ar fi continuat să mai rămână în acest post dacă nu ar fi intervenit suspiciunea lui Carol al II-lea că „ar fi mijlocit o întrevvedere între Maniu și Titulescu“.²² Notățiile lui Constantin Argetoianu afirmă că dizgrațierea lui Theodor Emandi nu ar fi avut drept cauză o asemenea presupusă mediere, dar nici nu menționează alte cauze, reale sau presupuse. Cert este că o solicitare a lui Carol al II-lea adresată lui Milan Hodža, în sensul de a-l determina să intervină pe lângă Iuliu Maniu pentru a-i tempera acțiunea antidinastică și, în consecință, o rugămintă a lui Milan Hodža adresată lui Theodor Emandi de a-i înlesni o întâlnire cu Iuliu Maniu a născut suspiciuni, suficiente pentru o execuție.²³

Naivii au crezut că acest val de epurări, de schimbări în funcție sau de transferări va avea dimensiuni limitate și se va încheia cu ceea ce se consumase până la sfârșitul anului 1936.

Faptul că Nicolae Titulescu n-a vrut să moară, faptul că fostul ministru al Afacerilor Străine n-a acceptat interdicțiile exilului, faptul că Nicolae Titulescu a fost extrem de activ, având întâlniri, convorbiri și manifestări publice ca atunci când se afla pe creasta valului, a nemulțumit profund pe guvernanți, cu atât mai mult cu cât scena politică a demonstrat că nu puțini i-au rămas fideli lui Nicolae Titulescu. Reacțiile n-au întârziat.

Toți cei care erau considerați în continuare fideli lui Nicolae Titulescu erau puși pe „lista neagră“ a celor de scos din serviciul diplomatic românesc, în diverse formule, sau anihilați, prin dislocarea lor și transferarea lor din marile capitale europene, direct peste Ocean, fie prin plasarea lor la periferia activității diplomatice.

Dacă la Paris Constantin (Dinu) Cesianu²⁴ crease din timp și consolidase cu migală și perseverență o redută antititulesciană,²⁵ la Londra, la aproape o jumătate de an de la înlăturarea lui Nicolae Titulescu de la

Palatul Sturdza, la legația României din capitala britanică continua să funcționeze un așa numit „cuib de vipere“. Noul trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al României la Londra, Vasile Grigorcea²⁶ – nota cu interes Constantin Argetoianu – „se plânge de Laptew²⁷, de Buzdugan²⁸ și mai ales de Ciotori²⁹, toți «titulari» de seamă, pe care ministerul i-a lăsat încă la Londra și care-l încurcă în misiunea lui. Fac tot ce pot pentru a servi pe Titulescu și pentru a crea o atmosferă cât de rea Regelui. Zilele acestea a apărut un volum semnat de un englez de duzină, în realitate scris de Ciotori, volum care nu e decât o lungă proslăvire a lui Titulescu, cu o contrapartidă ușor de ghicit“.³⁰

Toate însemnările zilnice ale lui Constantin Argetoianu trebuie privite cu rezervă. În cazul de față, nu putem ști cu siguranță ce anume aparține lui Vasile Grigorcea, ce anume aparține lui Constantin Argetoianu. Nu este exclus ca noul titular al legației României la Londra să fi exprimat asemenea puncte de vedere despre diplomații români din capitala Marii Britanii care făcuseră parte din „echipa lui Titulescu“ și care continuau să fie considerați „oamenii lui Titulescu“. Și asta din cel puțin două motive: li s-ar fi putut reproșa că se situează pe linia unei lealități de neclintit față de fostul „Patron“, a unei consecvențe indefectibile cu linia sa de politică și conduita externă. Noul titular al legației de la Londra, Vasile Grigorcea, pilotat de București către o anume direcție, avea în vedere alcătuirea unei noi echipe, a unei alte garnituri. Posibilele demersuri adresate Centralei de Vasile Grigorcea, dar mai probabil „vorbele bune“ puse la București de Constantin Argetoianu, și nu doar, au condus în scurt timp la dislocarea celor trei: Constantin Laptew va fi pus în disponibilitate, la cerere, la 1 mai 1937; Dimitrie G. Buzdugan va fi rechemat în Centrală la 1 martie 1937; Dimitrie N. Ciotori va fi transferat, în primăvara anului 1937, la Washington.

Ne oprim asupra altor câteva „cazuri“ relevante din anul 1937, pe care mai mult le semnalăm decât să le analizăm.

Personalitatea eminentă a culturii și diplomației românești, Constantin Antoniadă,³¹ avea și el să fie pedepsit.

La puțin timp după eliminarea lui Nicolae Titulescu din guvern, Constantin Antoniadă a fost mutat de la Geneva la Berna.

Geneva aducea prea mult aminte de Nicolae Titulescu. Guvernanții de la București au trecut rapid la dislocarea majorității echipei românești de la Geneva, alcătuită din oameni bine pregătiți, riguroși, disciplinați, cu știința colaborării și, mai presus de toate, devotați „Patronului“ lor.

La 15 noiembrie 1936, postul de trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al României la Geneva și delegat permanent al României pe lângă Societatea Națiunilor a fost ocupat de Gheorghe Crutzescu.³²

În aceeași zi, de 15 noiembrie 1936, Constantin Antoniaade era numit trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al României la Berna, la un oficiu diplomatic care nu mai avea nici pe departe ponderea și relevanța celui de la Geneva.

Lucrurile nu s-au încheiat aici în ceea ce îl privește pe Constantin Antoniaade.

Guvernul condus de Gheorghe Tătărescu nu-i putea ierta colaborarea cu Nicolae Titulescu de cel puțin 8 ani, din perioada 1928–1936. Un eveniment – de ecou european – l-a readus pe Constantin Antoniaade în centrul atenției cercurilor guvernamentale de la București.

Acuzat că s-a aflat alături de Nicolae Titulescu la convorbirile din 28 mai 1937, de la Talloires, cu Maksim Maksimovici Litvinov, Constantin Antoniaade a fost pus rapid în disponibilitate.³³

Pe seama lui Constantin Antoniaade se pune, deopotrivă, complicitatea cu o serie de funcționari din Ministerul Afacerilor Externe în transmiterea către Nicolae Titulescu a unor telegrame confidențiale.³⁴

La 9 iunie 1937, prin Decret Regal, Constantin Antoniaade este rechemat în țară începând cu 10 iunie 1937.³⁵

Constantin Antoniaade a căzut victimă informației pe care Victor Antonescu, ministrul de Externe al României, i-a dat-o lui Carol al II-lea într-un raport oral făcut la 4 iunie 1937.

Sursa lui Victor Antonescu a fost în mod cert de mâna a doua și, în consecință, inexactă. Dar nu este exclus ca Victor Antonescu să fi fost în mod deliberat „jucat“ de cei ce voiau să lovească în Constantin Antoniaade, unul dintre cei mai apropiați și valoroși colaboratori ai lui Nicolae Titulescu.

Luată ca certă, informația dată de Victor Antonescu, care aducea o precizare ce accentua gravitatea ei – și anume că întrevederea Litvinov–Titulescu a fost mijlocită de Constantin Antoniaade – a avut reacții pe loc. Carol al II-lea hotărâ în acea zi de 4 iunie 1937, că ministrul României la Berna „va suporta consecințele“.³⁶ Zis și făcut. După numai 5 zile, la 9 iunie 1937, așa cum arătam mai sus, Constantin Antoniaade a fost rechemat în țară.

Graba rămâne suspectă. Nu există nicio mărturie care să ateste că s-a dispus de către Carol al II-lea – care în ultimă instanță era cel care decide – o investigație privind autenticitatea informației. Că era autentică sau nu, alegația convenea, scoțând din cursă încă un personaj incomod.

Din însemnările zilnice ale lui Savel Rădulescu³⁷ știm sigur că reproșul făcut lui Constantin Antoniaade era nedrept. Dar cui putea să aducă Savel Rădulescu această probă? Pe cine interesa?

O altă mărturie, tot atât de credibilă, și care ar fi putut avea un impact real – dar n-a avut – o constituie precizarea făcută de Maksim Maksimovici

Litvinov în convorbirea avută la Moscova, la 15 iunie 1937, cu Edmond Ciuntu, trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al României la Moscova. Comunicată la București, punerea la punct făcută de ministrul de Externe sovietic n-a avut niciun efect. Decizia a rămas definitivă. Nu a fost urmată, din câte știm noi, de niciun act de reparație, nici măcar morală.

Fără a ști însă de decizia luată la București în ceea ce îl privea pe Constantin Antoniadă, Maksim Maksimovici Litvinov îl informa pe Mihail Semionovici Ostrovski, trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al U.R.S.S. la București, la 13 iunie 1937, că la Talloires, alături de Nicolae Titulescu, s-au aflat Savel Rădulescu, fostul subsecretar de stat la Ministerul de Externe, Grigore Gr. Constantinescu, trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al României la Teheran, și Sergiu (Gigi) Nenișor, consilier personal al lui Nicolae Titulescu, precum și canalele și modalitățile prin care s-a perfectat întâlnirea Litvinov–Titulescu.³⁸

Toate aceste precizări și rectificări își mai găsesc rost doar pentru istorie.

Dincolo de orice alte informații suplimentare, se dovedește că la noi – dar nu suntem singulari – rațiunile personale și meschine au hotărât destine.

Dacă decizia privind pe Constantin Antoniadă părea mai complicată – deși, la urma urmei, ea a fost luată *ad hoc* de Carol al II-lea –, adoptarea unor hotărâri privind diplomați de un rang inferior n-a pus pentru București probleme deosebite. Prin Victor Antonescu, dar și prin Constantin (Dinu) Cesianu, lui Carol al II-lea i-au parvenit frecvent știri privind contactele lui Nicolae Titulescu cu foști colaboratori, printre care Gheorghe Anastasiu, Grigore Niculescu-Buzești, Dinu Ion Cantemir.³⁹

La 13 mai 1937, Iosif Marco Fermo de la „Universul“ informa din București, pe Nicolae Titulescu și pe Savel Rădulescu, că s-au luat măsuri disciplinare împotriva unor fideli. Savel Rădulescu nota în însemnările sale zilnice: „Fermo îmi telefonează că [Gheorghe] Anastasiu a fost mutat la Oslo, [Grigore Niculescu-] Buzești la Stockholm. Curios! Pedepsiți că au voit să ne vadă?“⁴⁰

Guvernanții de la București dădeau prin aceste decizii un semnal. Nu-i puteau elimina pe toți, în mod definitiv. Riscurile unor acțiuni judiciare nu puteau fi ocolite, aceștia – oameni de mare capacitate – nu puteau fi scoși pe motive profesionale și nici pe motive administrative prevăzute în Regulamentul de funcționare al Ministerului Afacerilor Străine.

Puși pe lista neagră, unii șefi de misiune au fost înlăturați ceva mai târziu.

Ne vom mai opri asupra a două cazuri.

Edmond Ciuntu și Grigore Gr. Constantinescu. Primul trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al României la Moscova, al doilea, trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al României la Teheran. Amândoi au fost puși în disponibilitate la 15 februarie 1938. Primul după aproximativ 3 ani. Al doilea, după aproximativ un an și jumătate.

Amândoi aveau aceeași vinovăție. Au fost colaboratori apropiați ai lui Nicolae Titulescu, Edmond Ciuntu – mai ales – la Geneva, Grigore Gr. Constantinescu – la Londra, își datorau numirea fostului ministru de Externe.

Mă opresc aici, considerând că aceste exemple sunt suficiente pentru demonstrația noastră.

Rechemarea și mutarea unor diplomați – în primul rând ale celor devotați lui Nicolae Titulescu – au coincis cu readucerea în viața politică sau în activitatea diplomatică a unor personaje ca Anton Bibescu, Victor Cădere ș.a.,⁴¹ dușmani înveterați ai lui Titulescu.

Ceea ce s-a făcut nu era decât o materializare a unui gând mai vechi al lui Gheorghe Tătărescu. Încă în Referatul pe care îl înaintase lui Carol al II-lea la 11 iulie 1936 în legătură cu demisia lui Nicolae Titulescu, prezentând consecințele acceptării ei, Gheorghe Tătărescu afirma: „Această retragere ne va da posibilitatea de a proceda la o revizuire a organelor Ministerului Afacerilor Străine și a instrumentelor sale de propagandă, care în situația de azi, în multe centre, militează numai în cadrul unei acțiuni personale și constituiesc anomalii primejdioase în acțiunea de apărare a intereselor generale ale statului și guvernului“.⁴²

Desigur au fost și diplomați care – cu toate sentimentele lor de devotament față de Nicolae Titulescu – nu au protestat în mod oficial și nu și-au dat demisia, rămânând să-și consume amărăciunea în forul lor intim sau într-un cerc restrâns de prieteni, înfricoșați de eventualitatea unor sancțiuni drastice din partea noilor șefi, care nu erau dispuși să accepte nici măcar existența unor păneri de rău.⁴³

La capătul acestor rânduri este firesc să ne întrebăm ce semnificație și ce urmări au avut manifestările membrilor corpului diplomatic românesc.

Gestul diplomaților ce și-au manifestat intenția de a demisiona a fost un avertisment adresat celor ce încercau o îndepărtare (subliniez, o îndepărtare și nu o abandonare) de liniile directoare ale politicii externe interbelice.

Aveau temeiuri să creadă că gestul lor era normal și necesar, căci numeroase cancelarii diplomatice și cercuri de presă au reacționat viguros față de demiterea lui Nicolae Titulescu, avertizând asupra pericolului schimbării politicii externe a României.

În niciun caz gestul diplomaților români nu poate fi considerat un act de rebeliune, un act iresponsabil, cu efecte negative asupra acțiunii politico-diplomatice a României.

Atitudinea celor care nu s-au asociat intenției de demisie, dintr-un motiv sau altul, pe care nu-mi propun să-l detaliez aici, pune și mai mult în relief – prin numărul redus al celor ce au subscris unei asemenea poziții – valoarea gestului „rebelilor“.

Sub imperiul reacțiilor interne și externe (și țin să subliniez că cei care au condamnat demiterea, atât în interior, cât și în exterior, au fost majoritari), cercurile guvernamentale de la București au fost obligate să reculeze și să reafirme, prin primul-ministru, Gheorghe Tătărescu, prin ministrul de Externe, Victor Antonescu, continuitatea politicii externe a României.⁴⁴

Pe acest fundal, gestul corpului diplomatic românesc avea semnificația unui act de angajament politic și moral față de politica tradițională, care nu numai că nu putea fi trecut cu vederea, dar trebuia – din multiple rațiuni, interne și externe – luat în considerare.

Era un gest de fidelitate și demnitate, un gest onest și curajos, un gest fără precedent, dar nu mai puțin important.⁴⁵

O diversitate de factori – menționați sau doar sugerați mai sus – au oferit diplomaților români suficiente motive pentru a-și reconsidera poziția inițială și pentru a servi în continuare interesele țării în exterior.

Se cuvine spus în acest cadru – pentru o dreaptă judecată a lucrurilor – că cei care nu și-au manifestat dorința de a demisiona nu pot fi considerați că ar fi subscris, indirect, unor reale sau presupuse intenții de schimbare a politicii externe românești sau că ar fi acceptat îndepărtarea lui Nicolae Titulescu din fruntea Ministerului Afacerilor Străine (cu atât mai puțin că ar fi salutat-o).

Să nu uităm că, în spațiul nostru istoric, au funcționat și funcționează toate oportunitățile.

Observarea unor înalte principii morale a fost la noi mai curând o excepție decât o regulă de comportament în lumea politică.

Rigorile oricărui sistem au obligat pe unii șefi de misiune – și cu atât mai mult pe unii subalterni ai acestora – să dea curs cererilor venite de la București, amăgindu-se cu ideea că nu subminau politica externă de până atunci, politică de care erau realmente atașați.

Sceptici în legătură cu identificarea a noi mărturii – cel puțin în țară – privind acest episod, dar salutând orice date și considerații care ar putea completa informația și care ar putea nuanța și mai mult interpretarea, apreciem că, la mijlocul deceniului al patrulea, în România s-a consumat un

eveniment de aparte semnificație și importanță, legat nu de apărarea unui om – oricum nu în primul rând – ci a unei politici.⁴⁶

NOTE

¹ Nicolae Titulescu, *Politica externă a României (1937)* (ediție îngrijită de George G. Potra, Constantin I. Turcu, Ion M. Oprea), Fundația Europeană Titulescu, Editura Enciclopedică, București, 1994, p. 46.

² „Dimineața”, 26 septembrie 1936.

³ S., Paris, 12 mai 1939, Nicolae Titulescu către Cornelia (Nely) Nenișor, la București – Biblioteca Națională a României, Secția manuscrise, mss. M48, T65; cf. I.C. Grecescu, *Pe marginea unei scrisori inedite a lui Nicolae Titulescu*, în „Revista Română de Studii Internaționale”, an VII, nr. 3 (21), 1978, p. 202; Walter Bacon, „Nu cer lumii decât să mă lase să o iubesc și să o servesc”, în „Magazin Istoric”, an VIII, nr. 2 (83), februarie 1974, p. 60.

⁴ *Vezi Pro și contra Titulescu* (selecție, cuvânt înainte, note biografice, adnotări și explicații, indice de George G. Potra), Fundația Europeană Titulescu, Editura Enciclopedică, București, 2002, *passim*.

⁵ Informații căpătate de la Savel Rădulescu într-o discuție purtată cu acesta la 4 iulie 1968. Informația este confirmată și de alte surse. Iată ce notează, în acest sens, Raoul Bossy, trimisul extraordinar și ministrul plenipotențiar al României la Budapesta: „În vara viitoare – a anului 1936 – pe când mă aflam în vacanță la St.-Moritz – aflu că guvernul Tătărescu a fost remaniat și că Titulescu nu mai deține, în noua formație, portofoliul Afacerilor Străine. Era în ziua de 29 august. Telefoniez lui Mihai Boerescu, ministrul nostru la Berna, care îmi confirmă că Titulescu a fost «debarcat», dar că ne roagă pe toți să nu ne solidarizăm cu dânsul și să rămânem la posturile noastre” – Raoul Bossy, *Amintiri din viața politică (1918–1940)*, vol. I (1918–1937) (ediție și studiu introductiv de Stelian Neagoe), Editura Humanitas, București, 1993, p. 262.

⁶ S-ar putea aduna în acest sens mărturii care să dea substanța mai multor volume masive. Guvernanții de la București renunțau, deopotrivă, la una din cele mai mari investiții de autoritate și credibilitate ale poporului român. Prezent în România, la sfârșitul anului 1937 – mai senin decât în august 1936, dar nevindecat încă de suferința pe care i-o provocaseră guvernanții români – Nicolae Titulescu aborda chestiunea și din acest punct de vedere, făcând observații deosebit de judicioase.

„Întors în țară – nota Nicolae Carandino – Titulescu a telefonat să vin să-l văd. Anticamera era plină de oficiali și de neoficiali, de miniștri străini, de ziariști internaționali. Dar când Titulescu a deschis ușa și m-a văzut, a strigat numele meu cât îl ținea gura și m-a primit înaintea tuturor:

«Excusez-moi, messieurs... c'est un ami». Apoi m-a luat cu el în birou și a început să înjure pe cei care îl «lucraseră»:

– Sunt criminali. Nu-și dau seama. Judecă și tu! Are țara bani să fabrice un nou Titulescu? Nu pun problema de valoare personală. Admit că au găsit unul la fel, dacă nu unul mai bun. Dar ca să-l faci cunoscut, ca să-i faci presă, ca să-i faci relații, ca să-i creezi un pedestal, trebuie mulți ani și multe milioane. Dar ce știi ei? Cred că în Europa merge ca la București!” – N. Carandino, *Noapți albe și zile negre (memorii)*, Editura Eminescu, București, 1992, p. 184.

⁷ Victor Antonescu (1871–1947). Diplomat, om politic și de stat român. Unul dintre liderii Partidului Național Liberal. Trimis extraordinar și ministru plenipotențiar la Paris (11 octombrie 1917–25 martie 1918; 5 noiembrie 1918–20 decembrie 1919; 16 martie 1922–1 august 1924), Lisabona (1922–1927) și Madrid (1922–1927). Delegat la Conferința de Pace de la Paris (1919–1920). A fost ministru în mai multe rânduri: de Justiție (1914–1916 și 1933–1935), de Finanțe (1916–1917; 1935–1936), al Afacerilor Străine (29 august 1936–28 decembrie 1937). Ca șef al diplomației române a promovat linia politică a lui Nicolae Titulescu. Membru al Academiei Diplomatice Internaționale (1932).

⁸ Sugestive în acest sens ni se par părerile diplomaților Mihai Boerescu, Dimitrie Drăghicescu și Raoul Bossy. „Boerescu mă informează că titular la Externe este acum Victor Antonescu, un mediocru, lipsit de prestigiu. După marele orator Titulescu, care făcea fala Societății Națiunilor, un sâsâit care se împleticește în cuvinte și care și-a datorat cariera bunăvoinței lui Ionel Brătianu. Parcă-l aud: Sefule, sefule (în loc de «șefule») – Raoul Bossy, *op. cit.*, p. 262. La 12 decembrie 1936, Raoul Rossy nota: „A doua zi mă duc la Externe să-l văd pe actualul titular, Victor Antonescu, un om amabil, dar mediocru, cu oarecare tendințe premature de senilitate. Este penibil să-l vezi așezat pe fotoliul ocupat de o personalitate ca aceea a lui Nicolae Titulescu” – *Ibidem*, p. 269. Comentând înlocuirea lui Nicolae Titulescu, filosoful și diplomatul Dimitrie Drăghicescu aprecia că „Regele devenise și propriul său ministru de Externe printr-un interpus de

paie“ – Ioan Grigorescu, *Titulescu și conștiința Europei (I)*, Cannes, hotel Carlton, 17 martie 1941, ora 11,20, în „Luceafărul“, an XXIV, nr. 39 (1 013), 26 septembrie 1981.

⁹ „La fel ca în presa franceză, și în cea engleză – remarca Auswärtiges Amt – se găsesc persoane care nu cred că Titulescu va rămâne mult timp departe de viața politică a României“ – C., Berlin, 25 septembrie 1936, Ministerul de Externe al Germaniei (din ordin Weiszäcker) către ambasadele germane din Paris, Londra, Roma, Moscova, Varșovia, Ankara, Washington, Tokyo, Nanking; legațiile germane din Praga, Belgrad, Budapesta, Sofia, Viena, Atena, Berna, Tirana, Bruxelles, Haga Stockholm, Copenhaga Oslo, Lisabona, București; consulatul german din Geneva – Biblioteca Academiei Române, Arhiva Istorică, Fond nr. XIII, dosar nr. 1 313. „Le Temps“ din 31 august 1936 aprecia că „dl Titulescu nu este un om care să se resemneze“. „L'Intransigeant“ din 31 august 1936 considera îndepărtarea lui Nicolae Titulescu din guvern ca temporară. Înlăturarea ministrului român de Externe de pe marea scenă diplomatică era apreciată tot ca un fapt trecător și de către „Journal des Débats“ din 31 august 1936. „Le Figaro“, din 31 august 1936, invocă „dispariția sa, fără îndoială, de moment“. Sintetizând reacția cercurilor de presă franceze, ca și păreriile cercurilor politice, inclusiv ale acelor care gravitau în jurul Quai d'Orsay-ului, Ambasada Germană de la Paris consemna păreriile acestora că „noul cabinet va conduce treburile numai o scurtă vreme, ca un cabinet de tranziție, iar cu prilejul formării ulterioare a unui nou guvern, Titulescu își va ocupa vechiul loc“, „că ieșirea lui Titulescu din guvern este considerată poate și acolo numai o măsură trecătoare.“ (A. nr. 3 924, Paris, 5 septembrie 1936, Ambasada germană de la Paris (din ordin Kuhn) către Ministerul de Externe, Berlin – Biblioteca Academiei Române, Arhiva Istorică, Fond nr. XIII, dosar nr. 1 313). Majoritatea ziarelor și revistelor britanice, ca și numeroase cercuri politice din această țară, nu au crezut nici ele în înlăturarea definitivă a lui Nicolae Titulescu. Astfel, „Times“, din 1 septembrie 1936, aprecia că „în orice caz, nu există motive ca dispariția lui Titulescu de pe scena politică să se considere ceva mai mult decât o eclipsă trecătoare. Oameni de calibrul lui și cu caracterul său nu părăsesc pentru mult timp arena politică“. La rândul său, „Daily Telegraph“, din 2 septembrie 1936, arăta că „el poate să-și facă din nou apariția, în curând, pe arena românească“. „În genere – aprecia Ambasada germană de la Londra – ce-i drept, presa [engleză – n.n. G.G.P.] nu se așteaptă ca Titulescu să rămână mult timp în afara vieții politice a României; unele ziare sunt chiar de părere că el va fi rechemat, în timpul cel mai apropiat, pe postul ministrului de Externe“. (A., nr. 3 413, Londra, 2 septembrie 1936, Ambasada germană de la Londra (Bismarck) către Ministerul de Externe, Berlin – Biblioteca Academiei Române, Arhiva Istorică, Fond nr. XIII, dosar nr. 1 313).

¹⁰ Vezi telegrama adresată la 29 august 1936 de Gheorghe Tătărescu lui Nicolae Titulescu, în *Politica externă a României (1937)*, p. 46.

¹¹ La sfârșitul anului 1937, la 14–15 luni de la debarcarea sa, Nicolae Titulescu remarca trist: „Dar ceea ce este important este că nu am primit nicio ofertă de colaborare, sub orice formă sau înfățișare, menită să ne unească eforturile în cadrul politicii pe care am dus-o în numele țării și pe care d. Tătărescu s-a angajat să o continue fără schimbare, după cum declara în telegrama sa“ – *Ibidem*, p. 49.

¹² „La République“, 1 septembrie 1936; „Gazeta Polska“, 16 septembrie 1936. Siguranța cu care Legația Poloniei la București – căci ea stătea în spatele articolului publicat de „Gazeta Polska“ – discuta despre aceste schimbări, despre amplitudinea lor, despre condițiile și momentul în care urmau să se efectueze, probează – date fiind legăturile sale cu cercurile guvernante românești – autenticitatea unei asemenea intenții, faptul că misiunea poloneză în capitala țării noastre era la curent (sau fusese pusă la curent) cu intențiile acestor cercuri, pe de o parte, și face foarte credibilă afirmația că ea a discutat, în același timp, cu factorii responsabili de la București, conținutul acestor schimbări, pe de altă parte.

¹³ Armand Călinescu, *Însemnări politice. 1916–1939* (ediție îngrijită și prefață de Al. Gh. Savu), Humanitas, București, 1990, p. 321.

¹⁴ Disponem, din mai multe dezmințiri care s-au dat probabil în acest sens, de textul aceleia pe care Legația României la Ankara a făcut să se insereze în presa turcă:

„Legația regală a României dezmințe categoric știrile publicate în presă după care mai mulți miniștri ai României în exterior ar fi demisionat, ca și informația privind o eventuală demisie a ministrului Afacerilor Străine. Aceste știri sunt lipsite de orice bază“ – Istanbul, 2 septembrie 1936.

La 3 septembrie 1936, Legația României la Washington informa Centrala Ministerului Afacerilor Străine din București: „«N.Y. Times»–sept. – publică dezmințirea dată publicității de Legație cu privire la demisiile zvonite ale dlui ministru Antonescu și câtorva șefi de misiuni (p. 9) (v. teleg. Direcției Presei nr. 5 275 din 1 sept.)“ – R. de presă nr. 29, Washington, Serviciul de presă, semnat E.H.D., către MAS – ANIC, Fond Ministerul Propagandei Naționale, Presă Externă, dosar nr. 839). Apare clar că oficiile diplomatice

ale României au acționat coordonat pe baza indicațiilor cuprinse într-o telegramă-circulară (aproape sigur că aceasta este telegrama nr. 5 275 din 1 septembrie 1936, la care se face referire mai sus), pentru a combate și a anula în străinătate reacția față de actul demisiei unor șefi de misiune.

¹⁵ Mihail (Mișa, Mișu) Anton Arion (1884–?). Diplomat român. Licențiat al Facultății de Drept din București. Grade diplomatice: atașat de legăție (1909), secretar de legăție cls. III (1911), secretar de legăție cls. II (1916), secretar de legăție cls. I (1920), consilier de legăție (1924), ministru plenipotențiar cls. II (1927), ministru plenipotențiar cls. I (1933). Și-a desfășurat activitatea diplomatică la Sofia, Berlin, Atena, St. Petersburg, Paris, Stockholm și Budapesta. Director al cabinetului ministrului Afacerilor Străine (1927), director al Direcției Afacerilor Politice din Ministerul Afacerilor Străine (1928), director pentru Orient în Direcția Afacerilor Politice. Secretar general al Ministerului Afacerilor Străine. A părăsit postul odată cu Nicolae Titulescu (1936), dar și-a antedat demisia.

¹⁶ *Anuarul diplomatic și consular, 1942*, p. 166; Mioara Tudorică, Ioana Burlacu, *Guvernele României între anii 1864–1945. Lista de miniștri*, în „Revista Arhivelor” an XLII, vol. XXXII, nr. 2, p. 455.

¹⁷ Victor Bădulescu (1892–1953). Jurist, economist, finanțist, om politic și de stat român. Studii universitare la Paris. Licențiat în economie (1914). Licențiat în drept (1916). Doctorat în științe economice și financiare la Paris (1923). Profesor la Facultatea de Drept din București (din 1928, titular al cursului de finanțe și economie politică și ulterior al unor cursuri de legislație agrară și industrială și de economie politică). Membru al Partidului Național Liberal. Membru al Comisiei de legislație fiscală (1922–1925). A funcționat în calitate de expert financiar al delegației române la Societatea Națiunilor (1925), membru al delegației române la negocierile de la Londra pentru reglementarea despăgubirilor de război (1926). Secretar general al Ministerului de Finanțe (iunie 1927–noiembrie 1928), membru permanent în Consiliul economic al Micii Înțelegeri și, ulterior, și în Consiliul economic al Înțelegerii Balcanice. Subsecretar de stat la Ministerul de Finanțe (7 februarie 1935–29 august 1936) și la Ministerul Afacerilor Străine (29 august 1936–28 decembrie 1937). Director al Băncii de Credit. Administrator la Banca Națională a României. Membru în Consiliul Superior Bancar. A fost cooptat membru în delegația română la Conferința de Pace de la Paris (1946), în calitate de expert tehnic. În 1950, a fost arestat și întemnițat la Sighet, unde a și murit. Membru corespondent al Academiei Române (24 mai 1945). Repus în drepturi ca membru corespondent al Academiei Române la 3 iulie 1990.

¹⁸ T.c., nr. 363, Cap Martin, 29 august 1936, Nicolae Titulescu către MAS – AMAE, Fond 77 T 34, vol. 10. Graba cu care a fost acceptată demisia, fără întrebări și precizări asupra motivelor, lucru absolut normal atunci când era vorba de un colaborator dintre cei mai apropiați, ne face să înclinăm spre părerea că cererea de demisie a secretarului general a survenit ulterior demiterii lui Nicolae Titulescu, dar că s-a procedat la o antedatate, Mihai Arion vrând să evite cu orice preț prezentarea demisiei în mâinile noului ministru de Externe. În sprijinul supozițiilor noastre vin părerile exprimate în același sens de către Savel Rădulescu în cadrul unei convorbiri pe care am avut-o cu acesta la 4 iulie 1968.

¹⁹ Astfel, până la jumătatea anului 1937, sunt rechemate: Nicolae Lahovary (Albania); Caius Brediceanu (Austria); Dimitrie Ghika (Belgia); Vasile Stoica (Bulgaria); Theodor Emandi (Cehoslovacia); Mihail Boerescu (Elveția); Raoul Bossy (Finlanda); C. Langa-Rășcanu (Grecia); Gr. Constantinescu (Iran); Alexandru Gurănescu (Iugoslavia); Ion Aurel Vassiliu (Japonia); Dimitrie Drăghicescu (Mexic); Constantin Vișoianu (Polonia); Constantin Antoniadă (Societatea Națiunilor); Eugen Filotti (Turcia); Vasile Grigorcea (Ungaria) – Cf. *Anuarul diplomatic și consular, 1942*, pp. 171–190; cf. și *Organizarea instituțională a Ministerului Afacerilor Externe. Acte și documente, vol. II (1920–1947)* (ediție îngrijită de Ion Mamina, George G. Potra, Gheorghe Neacșu, Nicolae Nicolescu), Fundația Europeană Titulescu, București, 2006, *passim*. Este adevărat că unora dintre șefii de misiuni rechemate li s-a încredințat – după un răstimp mai scurt sau mai îndelungat – conducerea altor misiuni diplomatice sau diferite responsabilități în Centrala Ministerului Afacerilor Străine. Faptul confirmă intenția primului-ministru de a proceda la o revizuire a compoziției personalului diplomatic românesc, cu precădere a aceluia lucrând în exterior și atestă, în același timp, imposibilitatea sa de a o face în formele și dimensiunile preconizate.

²⁰ O probează clar experiența nefericită a unuia dintre ei.

„V[asile] Stoica, – nota Armand Călinescu – pe care Regele vroia să-l ducă la Londra, fiindcă a dat o telegramă deschisă în care arată că la Sofia un ziar a atacat pe Tit[ulescu] și cere intervenția, nu a mai fost mutat acolo, ci dus, drept avertisment, la Riga” – Armand Călinescu, *op. cit.*, p. 321.

²¹ *Organizarea instituțională a Ministerului Afacerilor Externe. Acte și documente, vol. II (1920–1947)*, p. 540.

²² Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. II (1 ianuarie–30 iunie 1937) (ediție îngrijită de Stelian Neage), Editura Machiavelli, București, 1999, p. 61.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Constantin (Dinu) Cesianu (1887–m.?). Jurist, ziarist și diplomat român. A urmat dreptul și științele politice la Paris. A colaborat în România la o gazetă sportivă. Deputat. Coleg de școală al Regelui Carol al II-lea, prieten al acestuia. A fost numit trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al României la Paris (1 iulie 1930–7 decembrie 1938). A avut o atitudine ostilă față de Nicolae Titulescu și a practicat o acțiune subversivă împotriva acestuia la Legația României de la Paris. În ciuda ecourilor și reacțiilor negative, înregistrate în cercurile politice și de presă din România, a demersurilor pentru schimbarea sa din postul pe care-l ocupa, a rămas la Paris până la înlocuirea sa de către Gheorghe Tătărescu, fost prim-ministru al României, ca prim ambasador extraordinar și plenipotențiar al României la Paris (1938–1939).

²⁵ George G. Potra, *Șampanie Pommery și cuvinte otrăvite*, în „Magazin Istoric“, an XV, nr. 8 (173), august 1981, pp. 50–53.

²⁶ Vasile Grigorcea (1883–1949). Jurist și diplomat român. Licențiat în drept. Grade diplomatice: consilier de legație (1921), ministru plenipotențiar cls. II (1928), ministru plenipotențiar cls. I (1936). A ocupat diverse posturi diplomatice în cadrul misiunilor diplomatice românești din Polonia, Ungaria, Marea Britanie, Vatican și Italia. Deputat (1922). Trimis extraordinar și ministru plenipotențiar la Budapesta (1 septembrie 1928–1 noiembrie 1936); Londra (11 noiembrie 1936–28 noiembrie 1938); Sf. Scaun (15 octombrie 1940–25 martie 1941; 1 octombrie 1943–1 ianuarie 1946); Roma (25 martie 1941–1 octombrie 1943). Secretar general delegat al Ministerului Afacerilor Străine (septembrie–noiembrie 1936). A fost pus în disponibilitate, timp de doi ani, între 28 noiembrie 1938 și 15 noiembrie 1940.

²⁷ Constantin Laptew (1885–?). Diplomat român. Licențiat în Drept al Universității din București. A intrat în Ministerul Afacerilor Străine în 1906, fiind copist. Grade diplomatice: atașat de legație (1909), secretar de legație cls. III (1911), secretar de legație cls. II (1916), secretar de legație cls. I (1920), consilier de legație (1924), ministru plenipotențiar cls. II (1928). Și-a desfășurat activitatea diplomatică la Cairo, Constantinopol, Varșovia, Londra. Însărcinat cu afaceri la Londra în mai multe rânduri. Pus în disponibilitate, la cerere, la 1 mai 1937. În retragere de la 1 mai 1941.

²⁸ Dimitrie G. Buzdugan (1899–m.?). Diplomat român. Licențiat în drept al Universității din București. Atașat de legație (1921); secretar de legație cls. III (1924); secretar de legație cls. II (1927); secretar de legație cls. I (1930); consilier de legație (1934); ministru plenipotențiar cls. II (15 mai 1941). A funcționat la misiunile diplomatice ale României de la Paris, Londra, Roma. Trimis extraordinar și ministru plenipotențiar la Zagreb (20 mai 1941–15 februarie 1944).

²⁹ Dimitrie N. Ciotori (1885–1965). Literat, traducător, publicist și diplomat român. Studii juridice la facultățile din Stockholm și Upsala. Studii de literatură comparată la Londra. A îndeplinit diferite funcții pe lângă mai multe oficii diplomatice, instituții și la diferite conferințe: interpret (Stockholm, 1916); vice-consul (Londra, 1920); consultările româno-sovietice (Varșovia, 1921); secretar în Secretariatul Societății Națiunilor (Geneva, 1921); atașat de presă (1921), consilier tehnic (1927) și consilier special (1928) pe lângă Legația României la Londra; secretar de presă cls. I la Președinția Consiliului de Miniștri (1930); consul general onorific, secretar de presă cls. I la Londra (1931); consilier de presă la Legația României la Londra; consilier de presă – cu însărcinări speciale – pe lângă Legația României la Washington (1937); Consulatul României la Montreal (1937); consilier de presă (Paris, 1937). Pus în disponibilitate în 1938. Rechemat în activitate în 1944. Din 1945, în retragere, pentru limită de vârstă. Numeroase traduceri din și în limba engleză. Colaborator la revistele: „Flacăra“, „Luceafărul“, „Ramuri“, „Sămănătorul“. A avut o contribuție decisivă la îmbogățirea Bibliotecii Academiei Române cu stampe, cărți rare, hărți, manuscrise, pe care le-a achiziționat de-a lungul anilor, mai cu seamă a manuscriselor lui Moses Gaster. Membru de onoare al Academiei Române (26 mai 1936). Repus în drepturi ca membru de onoare al Academiei Române (3 iulie 1990).

³⁰ Constantin Argetoianu, *op.cit.*, p. 35.

³¹ Constantin Antoniadă (1880–1954). Jurist, magistrat, filosof, istoric al culturii și diplomat român. Licențiat în drept (1901) și în filosofie (1902) la București. Doctorat în filosofie la Universitatea din București (1907). A practicat magistratura parcurgând succesiv mai multe trepte. Consilier la Curtea de Apel din București (1915–1925). Membru al Consiliului Superior Legislativ. Secretar general al delegației române la Conferința de Pace de la Paris (1919–1920). Arbitru pe lângă Tribunalele Arbitrale Mixte de la Paris (1922–1928). Delegat la Societatea Națiunilor (1928–1936). Ministru plenipotențiar cls. II (15 ianuarie 1928). Trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al României pe lângă Societatea Națiunilor la

Geneva (1928–1936) și, apoi, la Berna (1936–1937). Pensionat la 29 august 1941. Membru asociat al Academiei Diplomatice Internaționale (1929). Ca filosof, a criticat teoria kantiană și postkantiană a cunoștinței, susținând că existența și existența fenomenală sunt identice, de vreme ce lumea numerală nu poate fi niciodată cunoscută.

³² Gheorghe Crutzescu (1890–m.?). Diplomat român. Licențiat în drept al Universității din București. Grade diplomatice: atașat de legăție (1 octombrie 1918); secretar de legăție cls. III (15 septembrie 1920); secretar de legăție cls. II (15 iunie 1922); secretar de legăție cls. I (1 iunie 1926); consilier de legăție (1 iulie 1932); ministru plenipotențiar cls. II (1 aprilie 1937). A îndeplinit misiuni la Roma, Berlin, Viena, Cairo, Geneva, Budapesta. Membru al delegației române în Comisia Internațională a Dunării de la Viena (16 septembrie 1928); însărcinat cu afaceri la Legația României de la Cairo (1 iulie 1929); director al Protocolului și Cancelariei Ordinilor (1 iulie 1932); trimis extraordinar și ministru plenipotențiar pe lângă Societatea Națiunilor (1 decembrie 1936–1 martie 1939); director al Protocolului și Cancelariei Ordinilor (1 martie 1939); trimis extraordinar și ministru plenipotențiar la Budapesta (1 octombrie 1939–1 iunie 1941); directorul personalului (3 iulie 1941). Membru al Comisiei consultative pentru înaintări din Ministerul Afacerilor Străine.

³³ „Se spunea că Antoniade, de la Berna, ar fi fost rechemat, fiindcă însoțise pe Titulescu la Talloires – și câte și mai câte” – Constantin Argetoianu, *op.cit.*, p. 274.

³⁴ „În legătură cu dl Titulescu, aflu de la Externe că rechemarea lui Antoniade de la Berna a fost desigur datorită în parte și participării sale la întrevvedere cu Litvinov, de la Talloires, dar mai ales și unui alt fapt, mai grav; dl Antoniade s-ar fi făcut complicele unor funcționari de la Cifru din Ministerul de Externe, titulescani fanatici, care transmiteau printr-însul lui Titulescu toate informațiile confidențiale, pe care le descifrau. Mi s-a dat și numele acestor tineri diplomați, primiți în carieră sau înaintați, în tot cazul favorizați, de fostul ministru al Afacerilor Străine” – *Ibidem*, p. 313.

³⁵ *Ibidem*, p. 286.

³⁶ Carol II, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice*, vol. I (1904–1939) (ediție îngrijită de Marcel Dumitru Ciucă și Narcis Dorin Ion), Editura Silex, București, 1995, p. 185.

³⁷ La 7 iunie 1937, Savel Rădulescu nota: „Const. Antoniade rechemat. «Le Temps» anunță că dat fiind că a fost chemat la Talloires. Inexact. Fals.” – Arhivele Naționale Istorice Centrale, Fond Savel Rădulescu, dosar nr. 30.

³⁸ *Relații româno-sovietice. Documente, vol. II (1935–1941)*, Fundația Culturală Română, București, 2003, doc. nr. 68, p. 146.

³⁹ Pe marginea unei convorbiri avute la Sinaia cu Constantin (Dinu) Cesianu, Carol al II-lea nota, de presupus la 8 mai 1937, căci însemnările sunt puse sub intervalul 3–8 mai 1937: „Dar nici aci n-am liniștea dorită. Dinu Cesianu e aci și vine să mă întreție asupra lui Titulescu; ei se dușmănesc reciproc. E adevărat că marele cancelar nu poate înghiți că nu mai e în guvern și, prin numeroșii lui prieteni, face intrigi. Iată ce povestește Dinu. // El a prevenit guvernul asupra acestor agitațiuni, dar acesta n-a luat nicio măsură. Are contacte continue cu Țara, prin emisari. Toți oamenii care merg în străinătate, până și H. Catargi, s-au dus să-l vadă la St.-Moritz; afară de Argetoianu, au contacte cu toții. Pentru a-și aduna arme interne și externe, are contact cu Stelian Popescu. La 3 mai, l-a văzut pe Știrbey la Ritz; între 6–7 continuă contactul cu unii de la Afacerile Străine, [Dinu Ion] Cantemir, [Grigore Gheorghe] Niculescu-Buzești, [Constantin Dinu] Hiott, [Gheorghe] Athanasiu [Anastasiu], îi dau copii după telegrame” – Carol II, *op.cit.*, p. 176.

⁴⁰ ANIC, Fond Savel Rădulescu, dosar nr. 30.

⁴¹ La 1 noiembrie 1936, Victor Cădere a fost numit trimis extraordinar și ministru plenipotențiar la Belgrad; a fost confirmat în gradul de ministru plenipotențiar cls. II, la 12 august 1938; la 1 februarie 1939 a fost numit ambasador extraordinar și plenipotențiar la Belgrad, rămânând la post până la 25 noiembrie 1940 – *Anuarul diplomatic și consular. 1942*, pp. 115, 182; *Organizarea instituțională a Ministerului Afacerilor Externe. Acte și documente, vol. II (1920–1947)*, p. 557. Anton Bibescu va fi folosit de guvernarea de la București ca un fel de „ambasador cu însărcinări speciale”, de fapt o misiune nefastă de discreditare a lui Nicolae Titulescu în cursul anului 1937 – cf. Valeriu Florin Dobrinescu, *Diplomația României. Titulescu și Marea Britanie*, Editura Moldova, Iași, 1991, p. 189.

⁴² R., 11 iulie 1936, Gheorghe Tătărescu către Carol al II-lea – ANIC, Fond Casa Regală, Cabinet Interne, dosar nr. 29/1936; cf. și Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice* (ediție îngrijită de George Macovescu, Dinu C. Giurescu, Gheorghe Ploșteanu, George G. Potra, Constantin I. Turcu; studiu introductiv de George Macovescu), Editura Politică, București, 1967, doc. nr. 470, p. 798.

⁴³ „Unchiul și mătușile mele deplângeau faptul că Suveranul însuși dusesse de râpă unica politică europeană aptă, după părerea lor, să ofere garanții pentru țara noastră“ – Alexandru Paleologu, *Minunatele amintiri ale unui ambasador al golanilor*, Humanitas, București, 1991, p. 68.

⁴⁴ Vezi declarațiile făcute în acest sens de către Gheorghe Tătărescu în chiar noaptea investirii noului guvern, precum și declarațiile făcute de către Victor Antonescu la instalarea ca ministru al Afacerilor Străine și, ulterior, în fața presei române și internaționale, la 2 septembrie 1936, – AMAE, Fond 71, 1920–1944, România, General, 1936, vol. 3.

⁴⁵ O cu totul altă părere avansa cunoscutul gazetar Pamfil Șeicaru, adversar ireductibil al persoanei și politicii lui Nicolae Titulescu.

Într-un editorial acid, plin de speculații și insinuări abile, Pamfil Șeicaru nota (recunoscând implicit, fără să vrea, desigur, existența demisiilor):

„Din punctul de vedere al demnității omenești, al unei eleganțe de ținută morală, firește, gestul demisiilor de care se zvonise își avea o legitimitate. Dar, încă odată, serveau ele oare pe d. N. Titulescu? // Firește, pentru sensibilitatea dlui N. Titulescu, o asemenea manifestare ar fi fost mângâietoare; și adesea prețuiesc mai mult solidarizările în înfrângere, decât freamătul succesului. În afară de sensul unei afirmări afective, ce ar mai fi putut să însemne aceste demisii? // Orice ministru trimis în fruntea unei delegații reprezintă Țara; este imaginea Patriei, a intereselor Nației sale și nu are alte îndatoriri decât față de Statul român, care nu-și alterează viabilitatea prin schimbarea titularilor de la Externe.“ – Pamfil Șeicaru, *Exegeza unui zvon de demisii*, în „Curentul“, 10 septembrie 1936.

⁴⁶ George G. Potra, *Reacții necunoscute la demiterea lui Titulescu. 29 august 1936: O „mazilire“ perfidă (I)*, în „Magazin Istoric“, an XXXII, nr. 6 (375), iunie 1998, pp. 50–53.